

Далабаева М.К., «Құқықтану» мамандығының магистранты
Инновациялық Еуразия Университеті, Қазақстан Республикасы
МЕДИАЦИЯ-ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚОҒАМДАҒЫ ДАУЛАРДЫ
РЕТТЕУДІҢ БАЛАМАЛЫ ИНСТИТУТЫ

Медиация құқықтық жанжалдарды шешудің тәсілі бола отырып, құқықтық нормаларды, құқықтық фактілерді және құқықтық қатынастарды қамтитын белгілі бір құқықтық механизм ретінде қарастыруға болатын ерекше құқықтық қатынасты білдіреді.

Латын тілінен аударғанда «медиация» («mediare») ұғымы «делдал болу» дегенді білдіреді. Басқаша айтқанда, медиация – бұл бейтарап мүдделі емес тараптың қатысуымен жанжалды шешу процесі, ол тараптарға өзара қолайлы шешім қабылдауға көмектесуге арналған.

Ғылыми әдебиеттерде «медиация» ұғымының көптеген анықтамалары бар.

А.А. Брыжинский оны барынша толық ашты деп есептейміз, ол медиацияны «татуласу процесіне үшінші тұлғаның (делдалдың) қатысуы кезінде жанжалдасушы тараптар арасындағы дауды реттеуді» түсінеді, ол даулы мәселелер бойынша тараптар үшін өзара қолайлы шешім әзірлеуге ықпал етеді [1].

Алғаш рет медиация рәсімі Америка Құрама Штаттарында түрлі дауларды шешу кезінде қолданыла бастады, ал кейіннен медиация институты континенталды Еуропа елдерінде таратыла бастады.

Бүгінгі таңда медиация Австралия, Бельгия, Ұлыбритания, Испания, Италия, Канада, Жаңа Зеландия, Францияда және т. б. бейімделген және таралған.

Медиация арқылы құқықтық жанжалдарды шешу әдісі жақында пайда болды, бірақ көпшіліктің назарын аудара алды.

Бұл түсінікті, өйткені бұл әдіс тараптарға жанжалды мемлекеттік органдардың қатысуынсыз шешуге және олардың әрқайсысына сәйкес келетін келісімге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Х. Бесемер құқықтық қақтығыстарды шешудің жолдарын анықтай отырып, « құқықтық жанжалды шешудің баламасы еркін қабылданған немесе өздігінен жасалған шешімдер болып табылады. Дәл осыны келіссөздер моделі ұсынады, басқаша айтқанда медиация» [2].

Медиация құқықтық қақтығыстарды шешу қызметі ретінде қоғамдық өмірдің белгілі бір саласын білдіреді және қазіргі уақытта бұл сала заңмен реттеледі. Сондықтан медиацияны әлеуметтік институт ретінде де, құқықтық институт ретінде де айтуға болады.

Бүгінгі таңда медиацияның қажеттілігі күмән тудырмайды. Бұл объективті және субъективті әлеуметтік қажеттілік болып табылады.

Объективті қажеттілік медиацияның сот жүйесін жеңілдетуге және оның тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін сот төрелігі үшін көмекші жүйе екенін түсінуден тұрады.

Субъективті қажеттілік-дауды шешудің белгілі бір әдісін таңдау

мүмкіндігі. Әлеуметтік институттың қалыптасуының келесі шарты-ерекше мәдени ортаның болуы. Бұл жағдайда біз құндылықтар жүйесі, этикалық нормалар, қызмет үлгілері туралы айтамыз.

Әлеуметтік институттың қалыптасуын куәландыратын үшінші шарт қоғам тұрақты түрде толықтыруы тиіс қажетті ресурстардың (материалдық, қаржылық, еңбек, ұйымдастырушылық) болуы болып табылады. Медиация институты үшін бұл шарт медиация рәсімінің көмегімен жанжалдарды шешу жөніндегі қызметтердің бар болуымен және кең ұсынысымен көрінеді.

Медиация, әлеуметтік тұрғыдан алғанда, қоғамға көмектеседі. Бұл көптеген шет мемлекеттердің тәжірибесімен расталады, онда ол ұзақ уақыт бойы белсенді қолданылады. Медиация онда азаматтық қоғам институттарын қалыптастыру факторларының бірі болып табылады.

«Медиация туралы» 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабына сәйкес медиация рәсімі жеке және (немесе) заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқықтық қатынастардан туындайтын, сондай-ақ қылмыстық теріс қылықтар, онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстар туралы, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 68-бабының екінші бөлігінде көзделген жағдайларда ауыр қылмыстар туралы істер бойынша қылмыстық сот ісін жүргізу барысында қаралатын даулар (жанжалдар) және атқарушылық іс жүргізуді орындау кезінде туындайтын қатынастарға қолданылады. Егер мұндай даулар (жанжалдар) медиация рәсіміне қатыспайтын үшінші тұлғалардың және сот әрекетке қабілетсіз не әрекет қабілеті шектеулі деп таныған адамдардың мүдделерін қозғайтын немесе қозғауы мүмкін болса, дауларға (жанжалдарға) медиация рәсімі қолданылмайды. Тараптардың бірі мемлекеттік орган болып табылатын кезде жеке және (немесе) заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқық қатынастарынан туындайтын дауларға (жанжалдарға), сондай-ақ сыбайлас жемқорлық қылмыстар және мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы өзге де қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша медиация рәсімі қолданылмайды [3].

Ресейлік ғалым В. В. Лисицынның пікірінше, «егер дау Ұлттық қауіпсіздік, мемлекеттік саясат немесе адам құқықтары мәселелеріне қатысты болса, татуластыру рәсімдері қолданылмайды; тараптар ұқсас істер үшін міндетті прецедент орнатқысы келеді; заңды түсіндіру мен қолдануға қатысты дау туындады; медиацияны ақпарат жинау немесе дауды шешуді кешіктіру мақсатында жосықсыз қолдануға болады деген негізделген қауіптер бар; тараптардың бірі немесе екеуі де конструктивті келіссөздер жүргізуге мүмкіндік бермейтін эмоционалды күйде; тараптар қағидатты ымырасыз ұстанымдарға ие; субъективті құқықты мемлекеттік қорғау қажет; тараптардың мәртебелері мен өкілеттіктерінде Елеулі теңгерімсіздік бар; қатынастар бір реттік сипатқа ие» [4].

Бүгінгі таңда сот ісін жүргізу құқықтық қақтығыстарды шешу процесінде маңызды орын алады, бірақ қазіргі уақытта заң ғылымы тараптарға туындаған жанжалды шешуге көмектесетін жолдарды табу, сонымен бірге сот қорғауына

кепілдік беру және олардың мүдделерінің тепе-теңдігін қамтамасыз ету міндеті тұр. Туындаған жанжалды бейбіт жолмен шешуге бағытталған медиация рәсімі дәл осы мақсаттарға жауап береді.

Жанжалдарды шешудің басқа тәсілдеріне балама бола отырып, медиация барлық тараптардың келісіміне негізделген және олардың мүдделерін бірдей қанағаттандыратын шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді, бұл шешім қабылдау процесінің қақтығыс тараптарының бірлескен бақылауының арқасында қол жеткізіледі. Бұл ерекшелік медиацияны, мысалы, қолданыстағы заңнама негізінде шешімдер қабылданатын дәстүрлі сот процестерінен ажыратады. Медиацияның тағы бір ерекшелігі-процедураның толық құпиялығын сақтау мүмкіндігі, бұл тараптарға өздерінің беделіне нұқсан келтірместен жанжалдан шығуға, іскерлік, серіктестік, достық қатынастарды сақтауға мүмкіндік береді.

Медиация рәсімі шешім қабылдауға жұмсалған уақыт саны бойынша аз шығынды және азаматтық не төрелік сот ісін жүргізумен салыстырғанда қаржылық жағынан аз шығынды болуы мүмкін, өйткені бұл жағдайда тараптар сот шығыстарын көтермейді.

Медиация туралы заңды талдай отырып, ол қойылған мақсаттарға толық сәйкес келмейді деген қорытындыға келуге болады. Сондықтан медиация рәсімін өткізудің үлгілік қағидаларын, оның әрбір кезеңдерін нақты регламенттей отырып әзірлеу ұсынылады.

Медиацияны жүргізу нәтижелері бойынша қабылданған шешім ерікті түрде орындалады және бұл медиацияның негізгі кемшілігі болып табылады. Медиацияны қолдану тиімділігінің қосымша кепілдіктерін әзірлеуді ұсынамыз. Бұл медиатордың нотариуспен ынтымақтастығы және соңғысының жасалған медиативтік келісімді растауы не келісімге дербес атқарушылық құжат мәртебесін беруі болуы мүмкін.

Тағы бір маңызды мәселе-құқықтық жанжалдарды шешу тәсілдері жүйесіндегі медиацияның орнын анықтау, өйткені бұл медиация рәсімін қолданумен байланысты көптеген қайшылықтарды жоюға көмектеседі.

Осылайша, медиация - бұл серіктестер арасындағы қарым-қатынасты ушықтырмайтын, бірақ оларды қолдайтын және олар үшін болашақ құратын дауларды шешудің тәсілі деп айтуға болады. Мысалы, көптеген елдердің құқықтық мәдениетінде дауды күшпен шешуден татуласудың басымдығы бар. Бұл не түрлі дауларды шешудегі адвокаттардың белсенді ұстанымына байланысты, не медиациядан өту міндеттілігі туралы заңнамалық талаптардан туындап отыр. Басқаша айтқанда, медиация жаңа ойлауды, жаңа құқықтық сананы қалыптастырады және сөздің кең мағынасында орыс қоғамының мәдениетін қалыптастырады.

Айта кету керек, медиация жанжалды шешудің балама әдістерінің бірі болып табылады, сондықтан ол жанжалдарды шешудің басқа тәсілдерін алмастырмауы керек, тек оларды толықтыруы керек. Бұл жағдайда сіз қандай жағдайларда медиацияның орынды екенін және қандай жағдайларда оған жол берілмейтінін түсінуіңіз керек. Басқаша айтқанда, заң шығарушы медиацияны қолдану салаларын айқындауы қажет.

Медиацияның құқықтық сипаты келесі ережелерді қамтиды. Біріншіден, медиация-бұл заңды әдіс, өйткені ол бірқатар заңнамалық актілермен реттеледі. «Медиация туралы» 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV Қазақстан Республикасының Заңында реттеу нысанасы, медиация рәсімін жүргізу қағидаттары, оны қолдану шарттары, медиацияны жүргізу тәртібі мен мерзімдері, сондай-ақ медиаторлардың жауапкершілігі нақты регламенттелген. Осылайша, медиация процесінде тараптарға процесті басқару мүмкіндігі берілгеніне қарамастан, бұл мүмкіндіктер қолданыстағы заңнама шеңберінен шықпауға, сондай-ақ өзге тұлғалардың мүдделерін бұзбауға тиіс.

Екіншіден, медиация құқықтық қақтығыстарды шешудің тәуелсіз әдісі бола отырып, басқа әдістермен бір уақытта қолданыла алады. Оның табиғаты бұл заңды процедураның ерекшеліктеріне ие қосымша, факультативті, диспозитивті әдіс екендігінде көрінеді.

Бұл ретте медиацияны жанжалдарды шешу тәсілі ретінде пайдалану біздің қоғамда сұранысқа ие болмайды деп санаймыз, өйткені заң осы рәсімнің нәтижесі – медиативтік келісімді қосымша кепілдіктермен қамтамасыз етпеген. Осыған байланысты медиация туралы заңнаманы жаңғырту туралы ойлану қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Брыжинский А.А. Альтернативное разрешение правовых споров и конфликтов в России. – Саранск, 2005. – 234 с.
2. Бесемер Х. Медиация: посредничество в конфликтах / пер. с нем. Н.В. Маловой. - Калуга: Духовное познание, 2004. – 176 с.
3. «Медиация туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 28 қаңтардағы № 401-IV Заңы (2019.27.12. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000401>
4. Лисицын В.В. Медиация: примирительное урегулирование коммерческих споров в России (прошлое и настоящее, зарубежный опыт). Вып. 2/ - М.: Радуница, 2011. - 224 с.